

ΓΟΥΣΤΟ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΣΕΙΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΔΥΤΙΚΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Η ιστορία του γούστου
στο Βυζάντιο

Της Χριστίνας Γ. Αγγελίδη

Το Βυζάντιο των αισθήσεων

Του Ηλία Αναγνωστάκη

Του έρωτος τα μυστήρια

Του Παναγιώτη Α. Αγαπητού

Απελευθέρωση της απόλαυσης

Της Μαρίας Γερολυμάτου

Όνειρο και αισθησιασμός

Του Γιώργου Θ. Καλόφωνου

Προμήθειες γλώσσας
και ύφους

Του John Davis

Ταυτότητα και πολιτισμικές
αλλαγές

Του Τίτου Παπαμαστοράκη

Η αρχιτεκτονική
ως φορέας ιδεών

Του Τάσου Τανούλα

Επιλογές μιας κοινωνικής
ομάδας

Του Πάρι Γουναρίδη

Στη μεσαιωνική Δύση

Του Ν.Ε. Καραπιδάκη

Εξώφυλλο

Λεπτομέρεια παράστασης από ελεφαντοστέινο κιβωτίδιο, γνωστό ως Veroli casket, 10ου αι. Μπορεί να αποδοθεί σε μίμηση ελληνο-ρωμαϊκού προτύπου που χρησιμοποιήσε με κωμική διάθεση ο Βυζαντινός καλλιτέχνης.

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Η ιστορία του

Διεθνές συμπόσιο

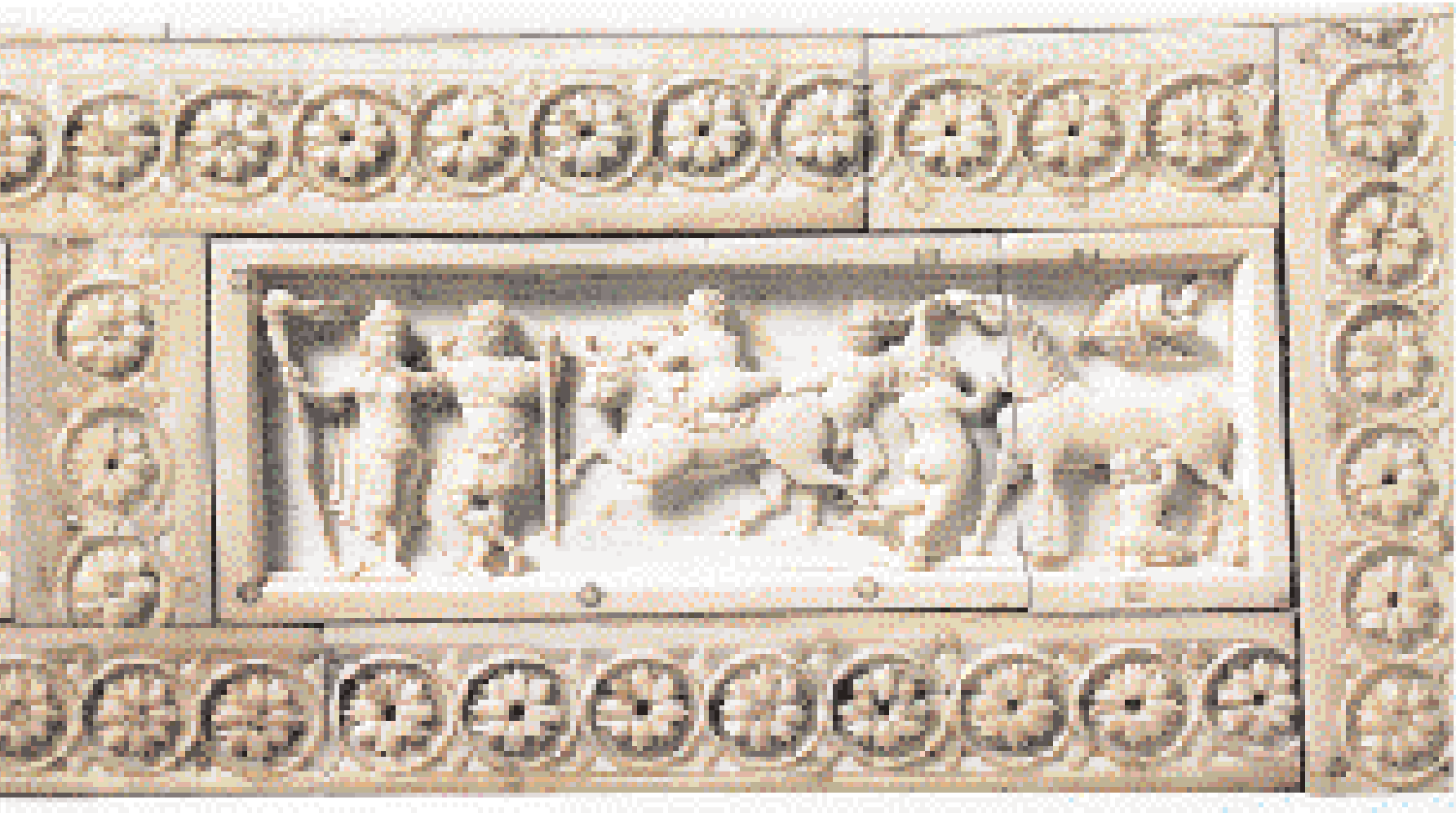
«**Μ**ΟΛΟΝΟΤΙ θα ήταν παραπλανητικό να γίνει λόγος για μια κοινωνία που κυφορούσε την επανάσταση, μπορεί βάσιμα να υποστηρίξει κανείς ότι το Βυζάντιο του 11ου και 12ου αι. ήταν ώριμο για αλλαγές». Η θέση αυτή του Αλέξανδρου Καζντάν, του πιο λαμπρού μελετητή του μεσοβυζαντινού πολιτισμού, υπήρξε το βασικό κίνητρο για τη διοργάνωση του διεθνούς συμποσίου «**Αφύπνιση των Αισθήσεων και Προσωπικές Προτιμήσεις στους Μέσους Χρόνους (11ος-15ος αι.)**». Με διοργανωτή το Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, το συμπόσιο φιλοδοξεί να μελετήσει τόσο στο Βυζάντιο όσο και στη μεσαιωνική Δύση, στους μετά τον 11ο αι. χρόνους, ορισμένες πτυχές σχετικά με τις αισθήσεις και τις ευαισθησίες, τις αλλαγές του προσωπικού γούστου, την εξατομίκευση του δημιουργού, την προσωπική οπτική και προτίμηση.

Στις 26 εισηγήσεις και ανακοινώσεις της συνάντησης θα αναπτυχθούν θέματα όπως η μετάβαση

από την αφαίρεση στο νατουραλισμό, το ενδιαφέρον για την καθημερινότητα, ο συναισθηματισμός, ο έρωτας και η νέα σωματικότητα, ο φθόνος και η ειρωνεία, ο αστεισμός, η αισθαντικότητα για την υλική πραγματικότητα, οι νέες λαϊκές και αριστοκρατικές τάσεις στην τέχνη και τη λογοτεχνία, οι νέες εναλλακτικές μόδες στην ένδυση, διατροφή, διασκέδαση. Ειδικά στις τέσσερις συνεδρίες του συμποσίου θα υπάρξουν αντιστοίχως τέσσερις διαλέξεις για το πάθος του έρωτα, το αδιέξοδο των αισθήσεων, την κατασκευή πολιτιστικών ταυτοτήτων και τα προβλήματα πηγών της περιόδου. Στις εργασίες θα συμμετάσχουν με ανακοινώσεις τους το σύνολο των συνεργατών του ανά χείρας αφιερώματος, καθώς επίσης καθηγητές και ερευνητές από Ευρώπη και Αμερική. Το συμπόσιο διοργανώνεται στο Αμφιθέατρο του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (25-26 Νοεμβρίου), με τη χορηγία του υπουργείου Πολιτισμού, ενώ με προσφορές το ενισχύουν επίσης η «Καθημερινή», το Κτήμα Χατζημικάλη και οι ZUPCUP(=2ΑΠ&ΑΠ).

ΣΗΜΕΙΩΣΗ «ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΩΝ»: Το αφιέρωμα επιμελήθηκαν η Χριστίνα Αγγελίδη, ο Ηλίας Αναγνωστάκης και ο Τίτος Παπαμαστοράκης, μέλη της οργανωτικής επιτροπής του συνεδρίου του ΚΒΕ/ΕΙΕ «Αφύπνιση των Αισθήσεων και Προσωπικές Προτιμήσεις στους Μέσους Χρόνους».

Υγούστου στο Βυζάντιο

▲ *Ελληνορωμαϊκό πρότυπο χρησιμοποιήσε προφανώς ο Βυζαντινός καλλιτέχνης, που διακόσμησε με γυναικεία σώματα και ανορθόδοξες στάσεις το εικονιζόμενο ελεφαντοστέινο κιβωτίδιο, γνωστό ως Veroli casket, μέσα 10ου αι. Η επιλογή αυτού του προτύπου και όχι κάποιου άλλου, αλλά κυρίως η κυρίαρχη ειρωνεία και διακωμώδηση, δηλώνουν ελευθερία, αν όχι ελαφρότητα των επιλογών της εποχής (Victoria and Albert Museum, Λονδίνο).*

Της **ΧΡΙΣΤΙΝΑΣ Γ. ΑΓΓΕΛΙΔΗ**

Βυζαντινολόγος, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών/ΕΙΕ

ΗΕΝΝΟΙΑ της μίμησης, για πολλές δεκαετίες από την πρώτη χρήση της κατά τον 20ό αιώνα, αποτέλεσε βασικό εργαλείο για την κατανόηση του βυζαντινού πολιτισμού. Με τη μίμηση αρχαίων φιλολογικών προτύπων και ρητορικών τεχνικών θεωρήθηκε ότι καλύπτεται και ερμηνεύεται πλήρως η καταγραφή των σκέψεων, των συναισθημάτων και της καθημερινότητας, με λίγα λόγια όλη η σχέση του βυζαντινού ανθρώπου με τον περίγυρό του, φυσικό και κοινωνικό. Οι Βυζαντινοί είχαν, πράγματι, αρχαία συγγραφικά πρότυπα και επιθυμούσαν συνεχώς να αναμετρώνται με αυτά, έστω και αν οι ομότεχνοι δεν εκτιμούσαν ποτέ στο έργο των συναδέλφων τους ούτε την προσπάθεια ούτε το τελικό αποτέλεσμα. Είναι, επίσης, γεγονός ότι οι Βυζαντινοί δεν έπαψαν ποτέ να έχουν στραμμένη τη ματιά τους στο αρχαίο παρελθόν, είτε για να επαινέσουν τη γοητεία μιας γλώσσας που η δική τους γραφίδα μετέτρεπε σε λόγο «ασαφή», είτε για να

συζητήσουν το συνεχώς ανακυκλούμενο πρόβλημα της συμφωνίας του χριστιανισμού με την αρχαία φιλοσοφία. Ούτως ή άλλως αυτή ήταν η παιδεία τους και μάθαιναν να διατυπώνουν γραπτά τις σκέψεις τους, εξασκούμενοι στον Όμηρο και τους αρχαίους τραγικούς ποιητές. Το ερώτημα, επομένως, που τίθεται δεν είναι τι εφηνύραν οι Βυζαντινοί, αλλά πώς προσαρμόσαν αυτό που υπήρχε στις ανάγκες τους και με ποιους τρόπους κατάφεραν να δώσουν μορφή σε εκείνο που δεν υπήρχε.

Μίμηση δημιουργική

Η συστηματική αντιγραφή αρχαίων κειμένων, η χρήση αρχαίων προτύπων για την εικονογραφία αντικειμένων μικροτεχνίας, η αναπαραγωγή φιλολογικών θεμάτων από την αρχαία λυρική ποίηση, στοιχειοθετούν κατά τον 10ο αι. τη νέα χρήση εκείνου που υπήρχε και που προσαρμόζεται στις ανάγκες της εποχής. Η αυτοκρατορία έχει ανασυγκροτηθεί μετά τις σκληρές ανακατατάξεις του 8ου αι., η Εκκλησία χάνοντας κάτι από την αυστηρή μαχητικότητα της έχει μεταβληθεί σε θεσμό

Οι βαθύτατες αλλαγές της κοινωνίας του ύστερου Βυζαντίου στο επίπεδο των ατομικών επιλογών

◀ Αλεπού και μαϊμού σε περιθώρια φέλλων Τετραεγγέλου 13ου αι. Μετά τον 11ο αι. στη θρησκευτική τέχνη εισβάλλουν διακοσμητικά θέματα από λαϊκούς ή και αισώπειους μύθους για ζώα, γεγονός που δηλώνει μια διστακτική έκφραση του δημόδους και μια απόδραση από το θρησκευτικό στο χώρο των εντράπελων, αποτροπαϊκού και μαγικού (Μονή Διονυσίου).

της πολιτείας, οι εκπρόσωποι της στρατιωτικής αριστοκρατίας που έχουν γίνει καθεστρωκία τάξι επιδιώκουν να προσθέσουν στην περιουσία τους αγαθά πολιτισμού. Η τάση είναι ομοιογενής και ομοιόμορφη: όλοι οι παράγοντες του κράτους και της κοινωνίας αναζητούν την επανασύνδεση με ένα παρελθόν αυτοκρατορικής αίγλης, το οποίο εκφράζεται πολύ πειστικά στην καλλιτεχνική (φιλολογική και εικαστική) παραγωγή ελληνιστικών και των ελληνορωμαϊκών χρόνων. Οι λόγιοι της εποχής, αυλικοί και ιερωμένοι, καλούνται να μορφοποιήσουν τα αιτούμενα της κοινωνίας και επιλέγεται η μίμηση. Μίμηση πράγματι, αλλά μίμηση λειτουργική και ιδιαίτερα δημιουργική.

Η στροφή προς τον αρχαίο κόσμο που παρατηρείται κατά τον 10ο αιώνα –γεγονός που αποδόθηκε με κάποια ευκολία ως «αναγέννηση των Μακεδόνων» (αυτοκρατόρων)– είναι ένα μείζον φαινόμενο για την εξέλιξη του

πολιτισμού κατά τους Μέσους Χρόνους. Ωστόσο, ήδη μερικές δεκαετίες αργότερα η αρχαιότητα, ως φιλολογικό και εικαστικό πρότυπο, αποτελεί μια δεδομένο πολιτιστικό αγαθό. Ως παράδειγμα θα αναφέρω μόνο τη χρήση των αρχαίων συγγραφέων από λογίους του 11ου αι., όπως ο Μιχαήλ Ψελλός, ή των αρχών του 12ου, όπως η Άννα Κομνηνή. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις –και τα παραδείγματα θα μπορούσαν να πολλαπλασιασθούν– οι συγγραφείς σπάνια μεταφέρουν λέξη προς λέξη αποσπάσματα από αρχαία κείμενα· αντίθετα, συχνά τα προσαρμόζουν λεκτικά στις ανάγκες του κειμένου τους, και ακόμη συχνότερα τα χρησιμοποιούν ως έναυσμα ή υποστήριξη της δικής τους σκέψης. Πρόκειται συνεπώς για κάτι πολύ περισσότερο και διαφορετικό από τη μίμηση: πρόκειται για συνειδητές επιλογές με συγκεκριμένη λειτουργικότητα.

Οι επιλογές του Ψελλού είναι απεριόριστες. Επιλογή υπαινίσσεται η

συλλογή εικόνων που συγκροτεί, άγνωστο πως –ο ίδιος διατείνεται ότι τις κλέβει–, όχι τόσο επειδή τον ενδιαφέρει η εικονιζόμενη ιερή παράσταση όσο επειδή θαυμάζει και συγκινείται από την έξοχη τεχνοτροπία τους. Αισθητική επιλογή δηλώνει σαφέστερα η περιγραφή του νεαρού θεού Έρωτα που κοιμάται. Το μαρμάρινο άγαλμα αντιμετωπίζεται με όρους που αρμόζουν σε ένα έργο τέχνης και, επιπλέον, ανακαλεί στο νου και τη γραφίδα του Ψελλού μια σειρά από σχόλια στους πλατωνικούς διαλόγους. Σε κοινωνικές επιλογές οφείλεται και η πολιτεία του ως υπαλλήλου, δασκάλου, γραφειοκράτη και αυτοκρατορικού συμβούλου. Το παράδειγμα του Ψελλού συμπυκνώνει σε σπάνιο βαθμό τις τάσεις που διαμορφώνονται τον 11ο αι. στο Βυζάντιο και οι οποίες θα αποκτήσουν το πλήρες ανάπτυγμά τους έναν αιώνα αργότερα.

Κοινωνία με εξαιρετική κινητικότητα και, επομένως, ποικίλες και κάποτε

αντικρουόμενες ανάγκες, το Βυζάντιο του 11ου και του 12ου αι. χρειαζόταν πολλαπλές και παράλληλες επιλογές. Κάθε ομάδα έθετε τους δικούς της όρους και είχε τους δικούς της τρόπους για να εκφραστεί και να επικοινωνήσει στον κοινωνικό χώρο και στον πολιτιστικό χρόνο. Αλλά διαφοροποιήσεις εμφανίζονται ακόμη και στα πλαίσια της ίδιας ομάδας. Στους ίδιους κύκλους παράγονται και στους ίδιους κυκλοφορούν, πολλές φορές μάλιστα από τον ίδιο συγγραφέα, κείμενα αρχαιοπρεπώς αττικίζοντα και έργα σε δημώδη λόγο, έργα λεπταίσητου ρομαντισμού και σατιρικές παρωδίες. Ο ανατολικός εξωτισμός, ένας οριενταλισμός του όψιμου 11ου αι., παράγει μεταφράσεις αραβικών αστρονομικών έργων αλλά και μυθιστορημάτων. Παράγει επίσης καλλιτεχνήματα με εμφανείς ανατολικές επιδράσεις. Δεκαετίες αργότερα, οι ίδιοι κύκλοι έχουν πλημμυρίσει την Ανατολή και στρέφονται στη Δύση. Δυτικά πρότυπα εισάγονται

► *Η έκφραση των σναισθημάτων, η ζωντάνια των κινήσεων και οι μορφομορφασμοί των εικονιζόμενων αποτυπώνουν τις αλλαγές που συντελούνται στην κοινωνία του ύστερου Βυζαντίου, κατά την οποία οι άνθρωποι αρχίζουν να διαμορφώνουν αλλά και να εκφράζουν σναισθήματα, προτιμήσεις, επιλογές κ.ά. Λεπτομέρεια τοιχογραφίας του 1312 από το Καθολικό της Μονής Βασιλαϊδίου.*

στον καθημερινό βίο των ευγενών είτε με τη μορφή συνθηθειών ένδυσης και καλλωπισμού είτε μέσα από κείμενα και έργα τέχνης.

Η πληθώρα, η ποικιλία στάσεων και κωδικών αποτελούν ασφαλώς ένδειξη για μια σαφώς διαφοροποιημένη κοινωνία, αποτυπώνουν και τις βαθύτατες αλλαγές που συντελούνται στο κοινωνικό σώμα και κυρίως για τη σταδιακή μετάπτωση από τη συλλογικότητα στην ατομικότητα, ως προσωπική επιλογή. Μια σειρά, πάλι, από προσωπικές επιλογές, από προτιμήσεις, διαμορφώνουν ταυτότητες, για τις οποίες τα ιστορικά και τα φιλολογικά κείμενα μάς πληροφορούν όλο και πυκνότερα από τον 12ο αι. και εξής. Οι λόγιοι εξακολουθούν, βέβαια, να αμιλλώνται στη χρήση περιπλοκών ρητορικών τύπων, αυτή είναι, όμως, μόνο η επιφάνεια. Η υποκειμενικότητα εισχωρεί όλο και περισσότερο στα έργα τους και η στάση τους απέναντι στη ζωή και στα πράγματα εξειδικεύεται και προσωποποιείται.

Διεθνές επιστημονικό συμπόσιο

Τα συστήματα αξιών που κυριάρχησαν κατά τον 9ο και τον 10ο αιώνα, οι παράγοντες που προσδιόρισαν τον αναπροσανατολισμό κατά τον 11ο αι. και, τέλος, η οριστική διαμόρφωση ενός μοντέλου που λειτούργησε με τη σειρά του ως οδηγός για μεταγενέστερες μεταβολές, μελετήθηκαν αναλυτικά από τον Αλέξανδρο Καζνιάν σε δύο σημαντικά βιβλία του. Με αφορμή τις σκέψεις που διατυπώνει πρώτον για την ατομικότητα και τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες της εποχής και δεύτερον για τη νέα θέση που φαίνεται να αποδίδεται στον άνθρωπο ως πρόσωπο και οντότητα, την αποδέσμευση δηλαδή από τη μονολιθικότητα των κυρίαρχων αξιών, αυτοκρατορικών και εκκλησιαστικών, το Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών οργανώνει διεθνές επιστημονικό Συμπόσιο. Σκοπός είναι η χαρτογράφηση μικρού μέρους ενός μεγάλου προβλήματος, που προσεγγίζεται τόσο από θεωρητική άποψη όσο και μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα. Βυζαντινά φιλολογικά και φιλοσοφικά κείμενα, έργα ζωγραφικής και μικροτεχνίας θα συζητηθούν παράλληλα και σε σχέση με αντίστοιχα έργα των δυτικών μεσαιωνικών χρόνων, σε μια προσπάθεια να τεθούν και, ίσως, να απαντηθούν ζητήματα που αφορούν την ιστορικότητα των ατομικών επιλογών, δηλαδή του καθημερινού μας γούστου. ✎

